

Noves dades per a l'estudi del comerç etrusc a l'Empordà

M. AURORA MARTÍN I ORTEGA

L'expansió comercial etrusca cap a l'àrea NE del Mediterrani, és un tema que ha estat tractat en moltes ocasions, tant pel que fa referència al sud de la Gàl·lia, en la que els jaciments que han donat materials etruscs són nombrosos i pels quals la bibliografia és abundantíssima (1), com per la costa catalana, en la que els llocs que n'han lliurat, ara per ara són molt més rars, i a part dues troballes en la zona meridional, a la Gessera i la Moleta del Remei (2), es concentren a l'Empordà.

El jaciment d'Empúries ha donat materials etruscs tant en l'hàbitat com en necròpolis (3), que varen ser estudiats i publicats fa alguns anys (4). També és ben conegut el conjunt de vasos d'aquesta procedència trobats a Ullastret en el Tall L5B (5). Recentment hem donat a conèixer l'existència d'àmfora etrusca a les excavacions de la Ciutadella de Roses (Rhode), procedent del lloc en el que han aparegut els materials més vells del jaciment, el turó de Santa Maria, que degué ser l'assentament estable més antic (6).

A part aquestes restes, la investigació arqueològica dels darrers anys ha demostrat l'existència d'un

(1) En relació a aquest tema, i entre la bibliografia més recent i general podem citar PY, F i M. *Les amphores étrusques de Vaunage et de Villevieille (Gard)* a MEFFRA, t. 86, 1974; VARRIS AUTORS *Actes de la Table Ronde d'Aix-en-Provence. Le bucchero nero etrusque et sa diffusion en Gaule Méridionale*. 1975. Bruxelles, 1979.; MOREL, J. P., *Le commerce étrusque en France, en Espagne et en Afrique a L'Etruria Mineraria. Atti del XII Convegno di Studi Etruschi e Italici*. Firenze 1979-1981.

(2) SANMARTÍ, E., *Materiales cerámicos griegos y etruscos de época arcaica en las comarcas meridionales de Cataluña a Ampurias*, 35, 1973, p. 221 i ss.

(3) ALMAGRO BASCH, M., *Los hallazgos de bucchero nero etrusco hacia Occidente y su significado* a *Boletín Arqueológico de Tarragona* XLIX fascs. 26-28; del mateix autor *Las necrópolis de Ampurias* vol. II, Barcelona, 1955, ps. 383 i 393.

(4) SANMARTÍ, E. i MARTÍ, F., *Algunas observaciones sobre el comercio etrusco en Ampurias a Simposio de Colonizaciones*. Barcelona-Empúries, 1971, p. 52 i ss.

(5) OLIVA, M., *Excavaciones arqueológicas en la ciudad ibérica de Ullastret*, a AIEG, XIII, 1959, p. 368; ARRIBAS, A. i TRIAS, G., *Un interesante hallazgo cerrado en el yacimiento de Ullastret*, AEA XXXIV núms. 103-104, 1961, p. 18 i ss.

(6) MARTÍN, M.A., *Aportació de les excavacions de Roses a l'estudi del comerç massaliota a l'Alt Empordà en els S. IV-III a.C.*, a *Cypsela*, IV, 1982, p. 114 i fig. 2,2.

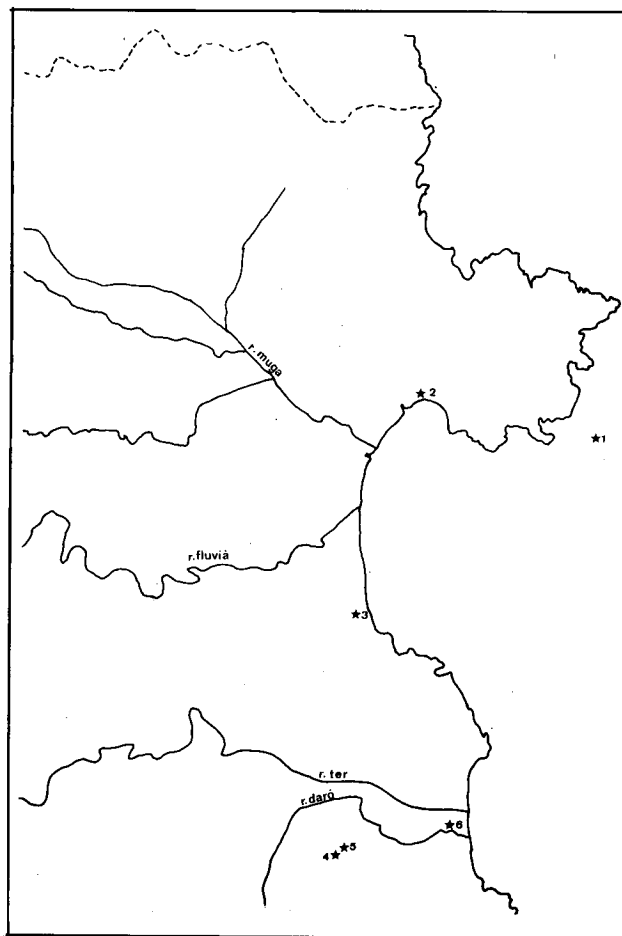

Fig. 1 - Mapa de situació dels jaciments empordanesos en els que s'han trobat importacions etrusques: 1. Cap de Creus. - 2. Roses. - 3. Empúries. - 4. Puig de Sant Andreu d'Ullastret. - 5. Illa d'en Reixac d'Ullastret. - 6. La Fonollera de Torroella de Montgrí.

nombre relativament abundant d'importacions etrusques, àmfora i bucchero nero, que si bé no varien substancialment la seva àrea de dispersió, sí que donen una nova perspectiva a les relacions entre el món indígena empordanès de la primera meitat del S. VI a.C. i el comerç etrusc.

ULLASTRET

Després de la "trobada tancada" de 1959 al Tall L5B del Puig de Sant Andreu, l'aparició d'aquestes importacions en el jaciment ha estat relativament freqüent, encara que no han estat publicades en la seva major part. Tots els materials etruscs han aparegut en dues àrees molt concretes:

- L'Illa d'en Reixac.
- L'angle SO de l'oppidum del Puig de Sant Andreu, lloc en el que es troba situat el Tall L5B.

L'ILLA D'EN REIXAC

La majoria de les troballes de l'Illa procedeixen d'una cala de 6 x 8 m., la A1 excavada a la part alta del petit turó en que s'assenta el jaciment. El nivell més antic d'ocupació del lloc correspon a un poblat de cabanes enfonsades establert pels entorns de l'any 600 a.C. (7), en el qual es poden determinar dos moments. A tots dos els materials ceràmics indígenes són exclusivament fabricats a mà, però en el més antic s'ha documentat la presència d'àmfora fènico-púnica (E V1b) i en el més modern (E VIa), datable entre el 575 i el 550-540 a.C. apareixen, a més, importacions etrusques (kantharos de bucchero nero i fragments informes d'àmfora) i jòniques (copa B2) (8). També n'hi ha en els estrats V i IV, corresponents el V a un nivell d'abandonament i preparació de la segona ocupació i el IV al paviment de terra batuda de la casa de la segona ocupació. Aquesta casa es data en el tercer quart del S. VI a.C. i el seu nivell d'utilització, en el qual ha aparegut àmfora, però no bucchero, correspon a l'estrat III.

En els departaments 2 i 4, excavats els anys 1965 i 1966 per M. Oliva (9), també n'hi hem trobat, reestudiant els materials arqueològics que es varen trobar.

Les àmfores etrusques, tant les de l'Illa d'en Reixac com les del Puig de Sant Andreu, exceptuant les del Tall L5B, no s'han pogut reconstruir. Malgrat això, per la curvatura dels fragments de paret semblen pertànyer majoritàriament al tipus 3A de Py, de forma panxuda (10).

Cala A1

Estrat VI

Fragment de la carena d'un kantharos de bucchero nero. Argila grisa molt fosca, amb desgredador molt fi de mica blanca. Superfície ben polida, ne-

(7) MARTIN, M.A., *Ullastret a Informació Arqueològica*, 30, Barcelona, 1979, p. 167.

(8) MARTIN, M.A. i SANMARTÍ, E., *Aportación de las excavaciones de la Illa d'en Reixac al conocimiento de la iberiorización en el N. de Cataluña a Simposi Internacional sobre los orígenes del Món Ibèric*, Barcelona-Empúries, 1977, p. 431.

(9) OLIVA, M. *Excavaciones en el yacimiento prerromano de Ullastret, Bajo Ampurdán a NAH Arqueología IV*, 1976, p. 735 i ss.

(10) Quan ha estat possible hem utilitzat la tipologia establerta per F. i M. PY a *Les amphores...* citat, per la classificació de les àmfores. En alguns casos el tipus de pasta o la forma no s'adaptaven a les descrites per aquests autors.

gra, sense senyals d'instrument. Núm. Inv. I 7.039. (Fig. 2,1).

Estrat V

Fragment de vora de kantharos. Argila grisa fosca, amb desgredador finíssim de mica blanca. Superfície ben polida, quasi negra. Diam. vora 14'5 cms. Núm. Inv. I 2.451 (Fig. 2,2).

Fragment de vora de khantaros. Argila grisa negra, amb desgredador finíssim de mica. Superfície ben polida, quasi negra. Diam. vora indeterminable. Núm. Inv. I 2.575 (fig. 2,3).

Fragment de l'extrem superior d'una nansa d'àmfora etrusca, unida a un fragment de paret. Argila grisa en la part central de la secció i rosada-taronja la resta, dura, bastant fina, vacuolada. Desgredador de partícules brillants. Superfície amb engalba beige clara. Núm. Inv. I 7.405 (fig. 3,5).

Estrat IV

Fragment de vora de kantharos. Argila grisa quasi negra amb desgredador de mica blanca molt fina. Superfície del mateix color, ben polida. Diam. vora 15 cms. Núm. Inv. I 1.512 (fig. 2,4).

Dos fragments que uneixen de nansa de kantharos. Argila grisa quasi negra, amb desgredador de mica blanca molt fina. Superfície grisa negra ben polida. Núm. Inv. I 7.519 (fig. 2,6).

Fragment de nansa de kantharos. Argila color gris antracita. Superfície negra, molt ben polida i brillant. Núm. Inv. I 231 (fig. 2,7).

Fragment de llavi i coll d'àmfora etrusca, tipus 3A2. Argila grollera, marró, dura. Desgredador de granuls de mica negra i alguns blancs, molt petits. Superfície marró fosca, amb engalba ocre clara, molt desapareguda. Num. Inv. I 223 (fig. 3,1).

Estrat III

Fragment de nansa d'àmfora etrusca, de l'extrem inferior, en la seva unió amb la paret. Argila marró vermelloso dura, amb desgredador de partícules fines negres, blanques i alguna de marró i mica platejada. Superfície interna de la peça taronja, superfície exterior beige-taronja clara. Núm. Inv. I 3.822 (fig. 3,6).

Fragment de nansa d'àmfora, tipus 3A2, de l'extrem inferior, en la unió amb la paret. Argila grisa fosca en el centre de la secció i marró vermelloso la resta, amb desgredador de partícules blanques i fosques. Superfície amb engalba beige. Núm. Inv. I 5.862 (fig. 3,7).

Departament 2

Estrat V

Fragment de vora i inici de cos d'àmfora etrusca tipus 4. Argila grisa a l'interior i rosada a l'exterior, amb desgredador de partícules negres i blanques molt petites. Superfície exterior amb engalba una mica més clara. Núm. Inv. 103.218 (fig. 3,2).

El material de l'estrat V va estar constituït per ceràmica a mà majoritàriament i molt poca ceràmica a torn, entre aquesta, grisa grega d'Occident, ibèrica pintada i àmfora púnica.

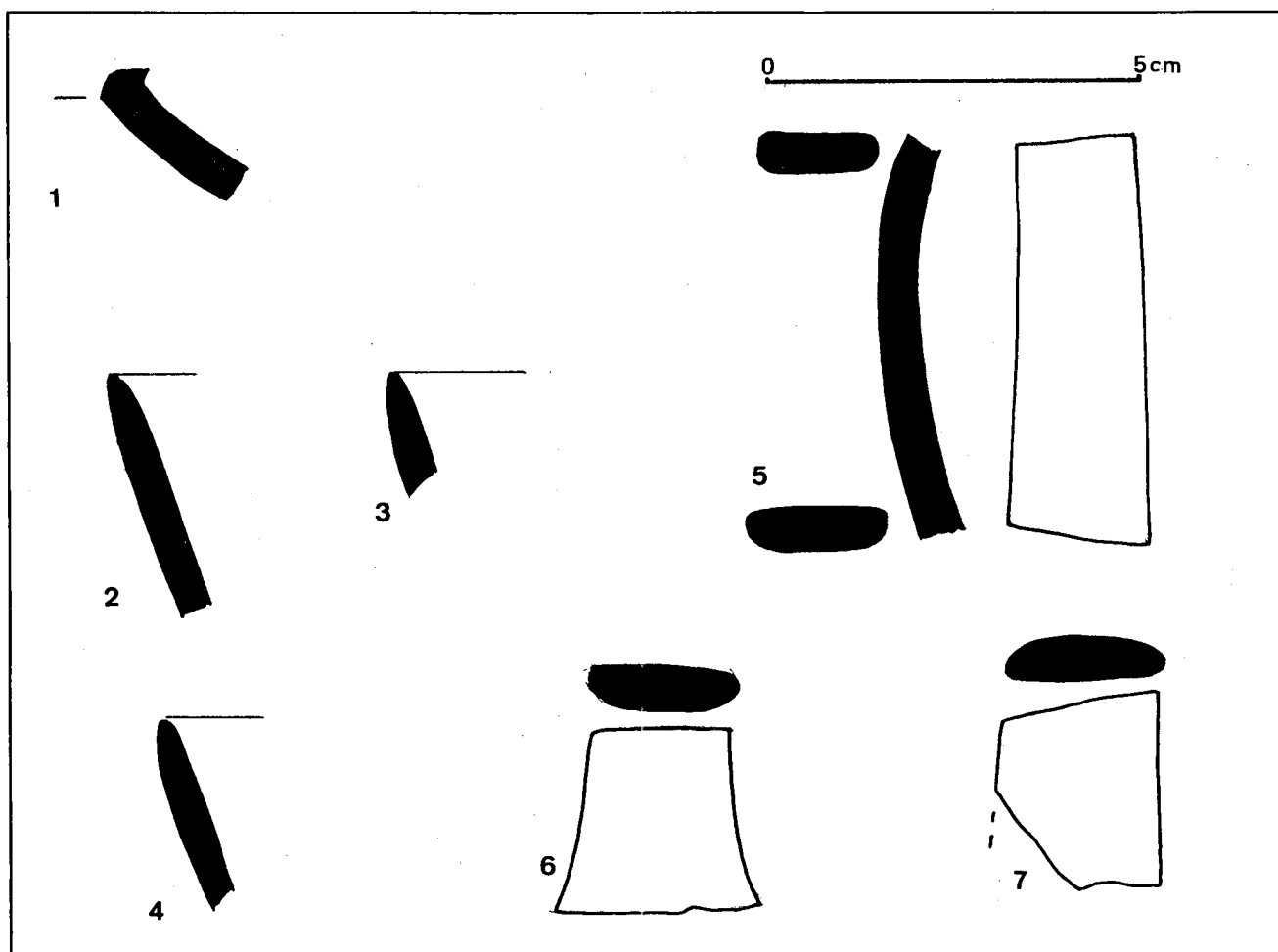

Fig. 2 - Fragments de kantharos de bucchero nero de l'Illa d'en Reixac.

Departament 4

Estrat IX

Fragment de vora d'àmfora tipus 4. Argila grisa clara, rosada a les superfícies interior i exterior, amb desgriexador de granets negres i mica en poca quantitat. Núm. Inv. 106.145 (fig. 3,3).

Quasi tota la ceràmica de l'estrat va ser a mà, amb decoracions d'acanalats, cordons i pentinats i algunes espatulades. La ceràmica a torn va consistir en alguns fragments d'àmfora etrusca informes, de la mateixa peça que la vora, i restes de dues peces pintades ibèriques.

Estrat VIII

Fragment de vora d'àmfora etrusca. Argila grisa, amb desgriexador de grànuls blancs i negres i polsim de mica. Núm. Inv. 105.970 (fig. 3,4).

El material ceràmic de l'estrat va estar constituït per ceràmica a mà i a torn en quantitats aproximadament iguals. La ceràmica a torn és de la segona meitat del segle VI a.C., amb grisa grega d'Occident, pseudo-jònica i ibèrica pintada.

L'ANGLE SO DE L'OPPIDUM DEL PUIG DE SANT ANDREU

En aquest sector del poblat els materials etruscs han aparegut en els nivells més profunds, en general per sota dels de fonamentació dels murs més baixos perpendiculars a la muralla Oest del recinte (11).

S'ha d'assenyalar que s'hi ha constatat la presència d'una sèrie de "sitges" de poca fondària i diàmetre bastant considerable, que recorden més les cabanes enfonsades de l'Illa d'en Reixac, que les sitges d'emmagatzematge característiques. Generalment es presenten associades a llars i M. Oliva ja havia apuntat que podien ser fons de cabanes (12). Els materials de les excavacions Oliva de tot aquest sector del jaciment, han donat interessants resul-

(11) OLIVA, M., *Excavaciones arqueológicas en la ciudad...* citat, p. 369 Aquests nivells recorden la descripció que fa H. ROLLAND, *Fouilles de Saint Blaise 1951-1956*, VII.º Supplément a Gallia CNRS, Paris, 1956, p. 48.

(12) Diaris d'excavació dels anys corresponents a les campanyes en què es va excavar aquest sector del jaciment.

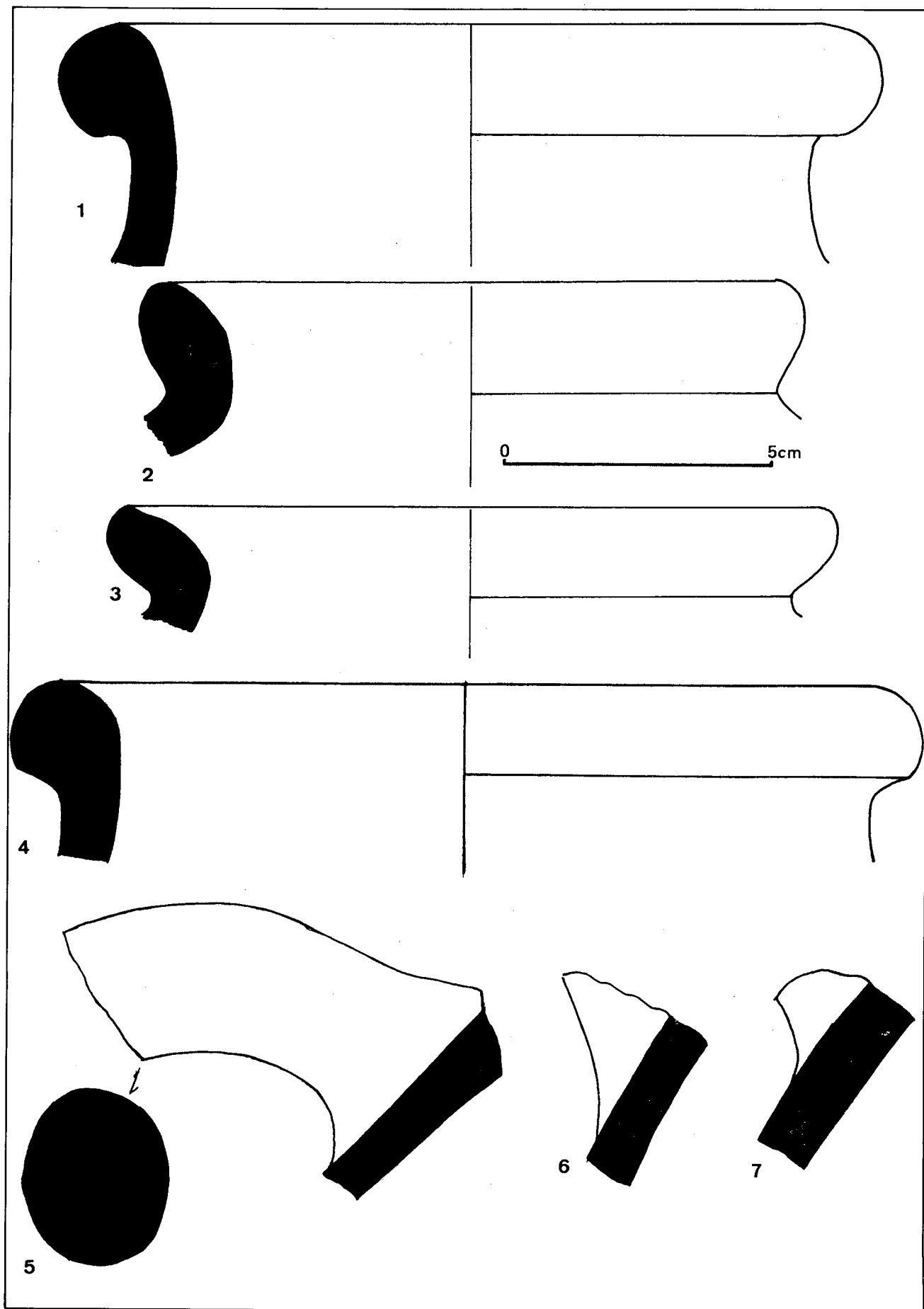

Fig. 3 - Fragments d'âmfôres etrusques de l'Illa d'en Reixac.

tats, ja que en els estrats més profunds hi ha quasi exclusivament ceràmica a mà, sobretot decorada amb cordons i pentinats, semblant a la trobada en els nivells fonsos de l'Illa. Les ceràmiques a torn que els acompanyen, sempre molt escasses, són fragments d'àmfora i bucchero etrusc, ceràmica grisa grega d'Occident, àmfora massaliota antiga i gerres ibèriques pintades, del tipus vell.

Això ha estat especialment il·lustrat en la zona anomenada de les "habitacions del SO" en els diaris d'excavació, numerades de 0 a 4, que estan situades entre l'àgora i l'angle SO de la muralla de l'oppidum.

No hi ha ni àmfora fènico-púnica, ni copa jònica B2 com a l'Illa.

Tall L5B

El conjunt de vasos del Tall L5B, un kantharos de bucchero nero, una àmfora etrusca de tipus 3B, i una copa antropoprosopa etrusco-coríntia, han estat suficientment estudiats, però en aquest treball s'ha cregut oportú oferir un nou dibuix del kantharos (fig. 4).

Talús divisori entre les habitacions SO núm. 4 i SO núm. 0

Estrat d = X

Fragment de cos i nansa de kantharos de bucchero nero. Argila grisa fosca, molt dura. Desgreixador fi de mica platejada, bastant abundant. Superfície negra ben polida. A la zona de la carena té decoració impresa (fig. 5,1).

En aquest estrat tota la ceràmica és a mà, excepte el fragment de bucchero, dos fragments d'àmfora etrusca informes i quatre d'àmfora acroma, informes també.

Estrat b = VIII

Fragment de nansa de kantharos. Argila grisa molt fosca. Ha estat cremada. Desgreixador de partícules molt fines de mica. Superfície negra molt polida (fig. 5,2).

Va aparèixer en un context de ceràmica a mà, amb alguns fragments informes d'ibèrica pintada.

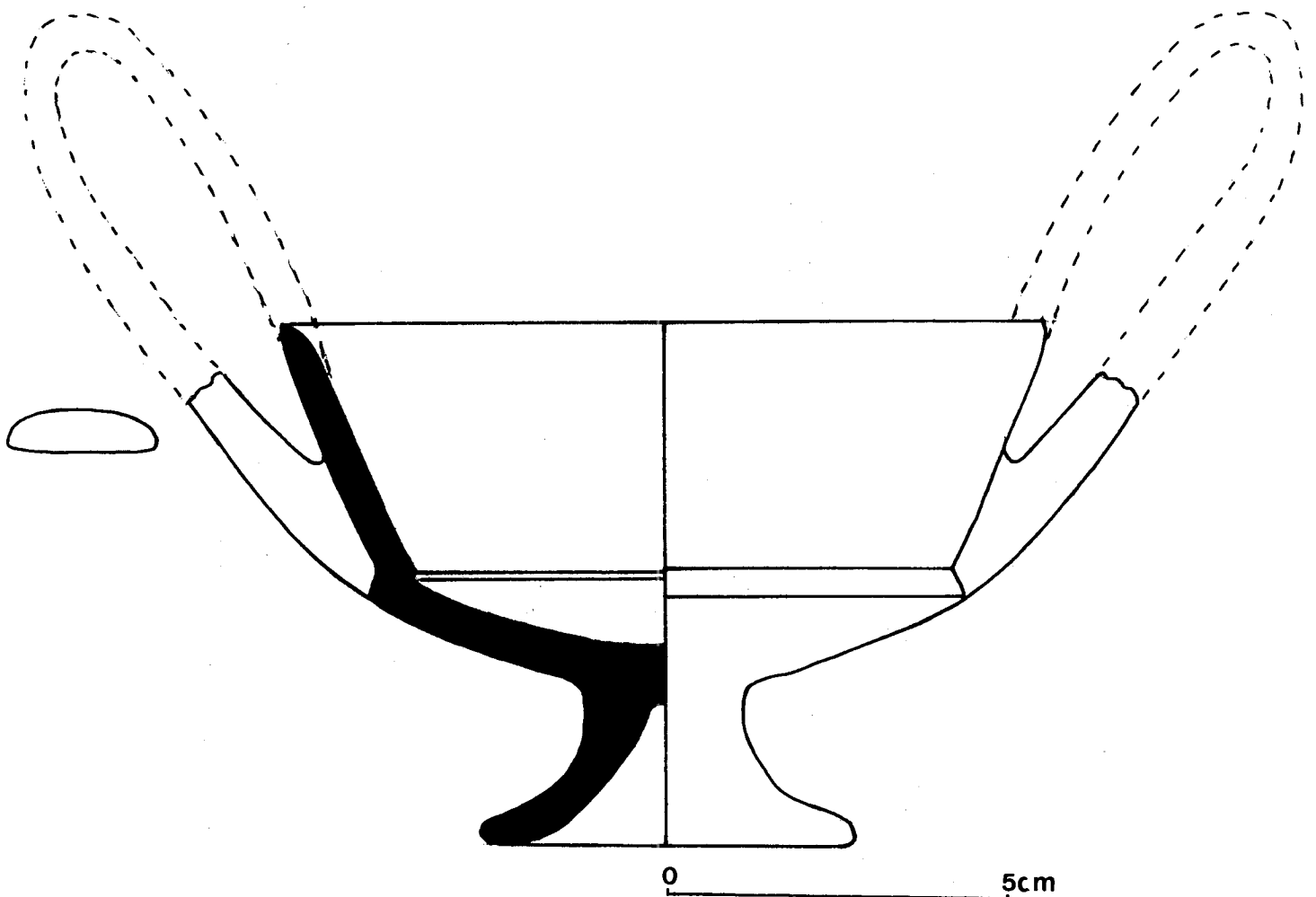

Fig. 4 - Kantharos del Tall L5B del Puig de Sant Andreu, d'Ullastret.

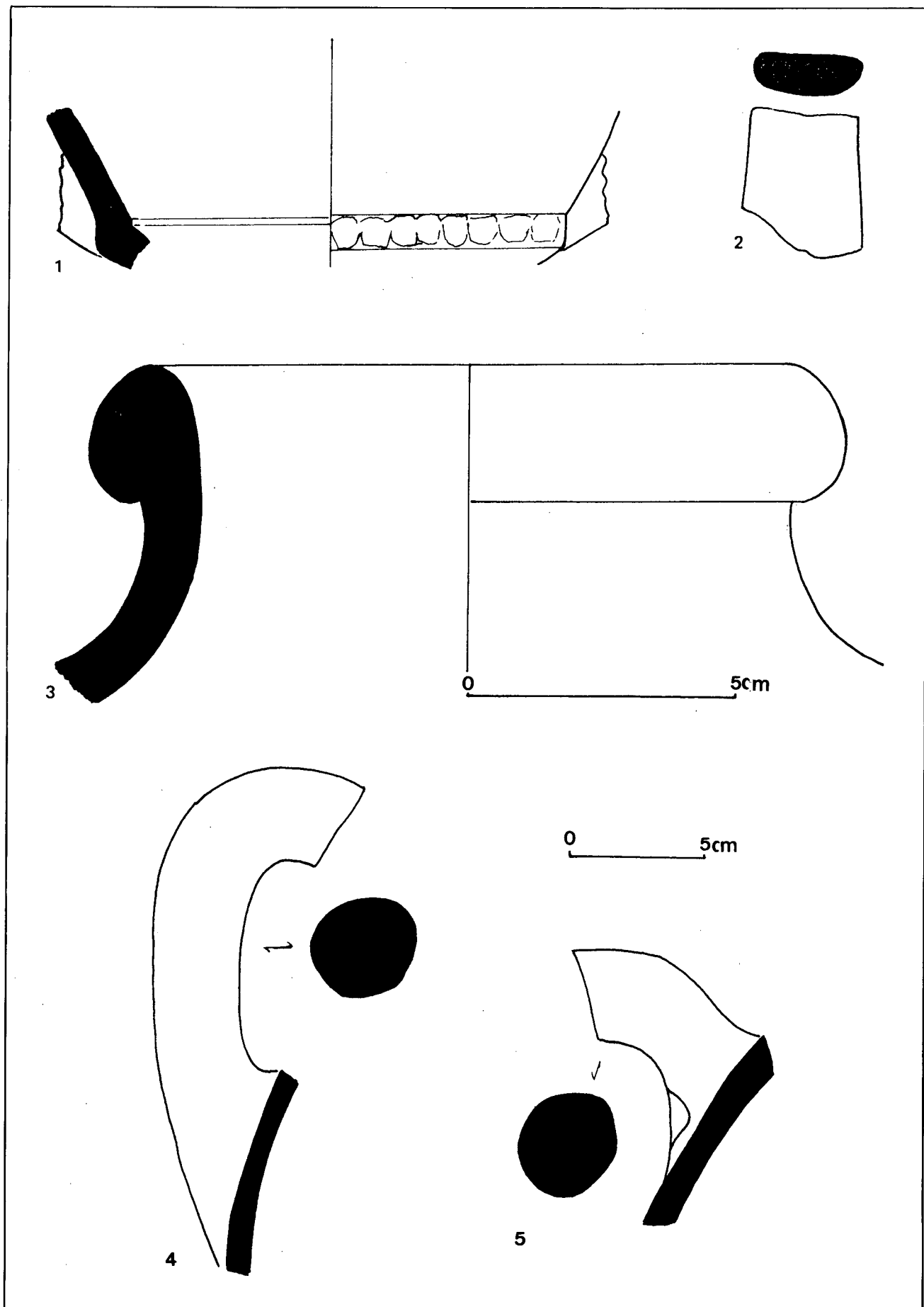

Fig. 5 - Materials etruscs de les habitacions del SO del Puig de Sant Andreu.

Habitació SO núm. 4 i núm. 0

Sota estrats d i e.

Vora i coll d'àmfora tipus 3A5. Argila vermellataronja, molt homogènia, dura. Desgreixador de mica ben repartida i alguns punts blancs i negres. A la superfície té restes d'engalba ocre, quasi desapareguda (fig. 5,3).

Fragment de paret i nansa d'àmfora etrusca, tipus 3A2. Argila marró-vermellosa amb el nucli central gris, dura. Desgreixador abundant de mica negra. Superfície engalba ocre, desapareguda en part (fig. 5,4).

Es van trobar amb ceràmica a mà abundant, i alguns fragments d'ibèrica pintada i d'àmfora.

Habitació SO núm. 4

Estrat IX

Fragment de paret i nansa d'àmfora tipus 3A2. Argila marró, amb el nucli central gris fosc. Desgreixador de mica negra, quars i molt poca mica dorada. Superfície amb engalba ocre, molt fina, desapareguda en part (fig. 5,5).

Es va trobar amb abundant ceràmica a mà, i poca ceràmica a torn, una nansa d'àmfora massaliota, fragments de set peces diferents de ceràmica grisa grega d'Occident i un d'ibèrica pintada.

Muralla inferior, vèrtex SO

Fogata parament Sud

Fragments de llavi, cos i pivot d'àmfora tipus 4, possiblement tot de la mateixa peça. Argila grisa en el nucli central i a l'exterior amarronada, basta i dura, amb vacuols. Desgreixador de partícules brillants, petites palletes de mica negra i punts blancs. Superfície marró grisosa (fig. 6).

LA FONOLLERA

Aquest jaciment es troba situat a la desembocadura del riu Daró, entrada natural a Ullastret per via fluvial, i a tan sols uns 9 kms. de distància d'aquest. És excavat des de l'any 1975 per E. Pons (13). En la campanya de 1982 es van trobar restes d'un kantharos de bucchero nero, que és la peça més antiga de tot el que coneixem de procedència etrusca a l'Empordà fins ara (14).

El fragment trobat dona el perfil complet des de la vora fins sota la carena. Li falten les nanses. Argila grisa fosca, fina, amb algun vacuol. Desgreixador de mica en pols abundant i algun granet de quars. Superfície bastant ben polida, fosca, grisa amarronada. Decoració de dues línies sota la vora i incisions a la carena. Núm. Inv. 8LF-1.178 (fig. 7).

(13) PONS, E. i altres, *La Fonollera. Un poblado al aire libre del Bronce Final*. Núm. 1. Série Monográfica del S.T.I.A. de Girona, 1977.

(14) Agraïm a la Dra. Pons l'haver-nos possibilitat l'estudi d'aquesta peça inèdita.

Pertany al grup 1 de M. Gras, que aquest autor data entorn el 600 a.C. i F. Villard entre 620 i 580 a.C. (15).

CAP DE CREUS

L'any 1971 una embarcació va "pescar" una àmfora quasi sencera a la zona de Roses del Cap de Creus, a uns 140 m., de fondària. Les condicions de la troballa han fet impossible el descens al lloc per intentar comprovar la possible existència d'un derelict.

L'àmfora es conserva sencera, excepte una nansa. És de tipus 4. Argila marró fosca, amb desgreixador gruixut negre i partícules brillants. Núm. Inv. M. Girona 211.558 (fig. 8).

CONSIDERACIONS FINALS

Tots els jaciments en els que s'ha trobat material etrusc fins ara, es situen en una franja costera. El més interior és Ullastret, que només dista 10 kms. del mar (fig. 1).

A la vista dels materials exposats creiem indiscutible la presència de comerciants etruscs a l'Empordà durant la primera meitat del S. VI a.C. Cal tenir en compte, a més, que si bé aquests materials no són molt abundants, a Ullastret ho són més en aquest període que les importacions gregues, que anàlogament a les etrusques, també apareixen només en jaciments costers durant el S. VI a.C. Per això s'ha de matisar l'opinió recentment expressada per algun autor, i que en termes generals és vàlida, de que els etruscs no varen comerciar amb la Península Ibèrica (16), ja que la zona empordanesa sí que té un comerç directe d'aquest origen, i no només Empúries.

La troballa del bucchero de la Fonollera permet admetre la presència etrusca a la costa empordanesa vers el 600 a.C. En aquest jaciment el bucchero és l'únic material colonial d'aquesta cronologia. Per Empúries s'ha donat com a data inicial per les importacions etrusques la primera meitat del S. VI a.C. «amb clara prolongació a la segona meitat» (17).

Sens dubte del jaciment de l'Illa d'en Reixac és del que cal esperar una major aportació de dades en el futur, donats els seus importants nivells del S. VI a.C. La zona del Puig de Sant Andreu que dona materials etruscs, l'angle SO de l'oppidum, va ser una de les primeres excavades en el poblat i els estrats més profunds a vegades no es varen excavar. Actualment s'està treballant en algun d'aquests fons

(15) GRAS, M., *Les importations du VIe siècle av. J.C. a Tharros (Sardaigne)*. Musée de Cagliari et Antiquarium Arborense d'Oristano a MEFRA, 86, 1, 1974, ps. 81-97; VILLARD, F., *Les canthares de bucchero et la chronologie du commerce étrusque d'exportation a Hommage a Albert Grénier*. Bruxelles, 1962, p. 1.635.

(16) MOREL, J. P., *Le commerce étrusque en France...* cit. p. 471.

(17) SANMARTÍ, E. i MARTÍ, F., Op. cit. p. 59.

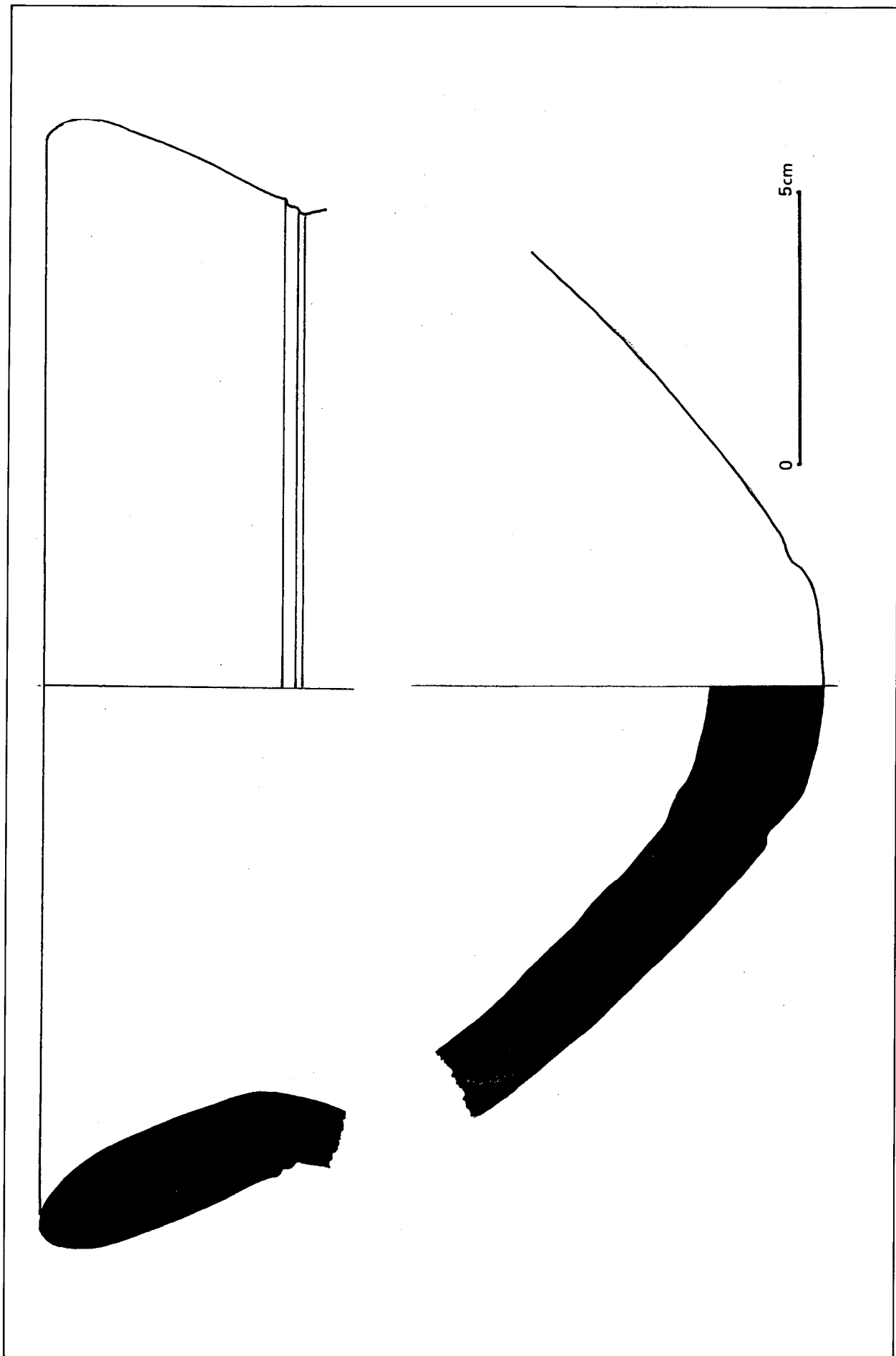

Fig. 6 - Restes d'àmbora etrusca del vèrtex SO de la muralla de l'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret.

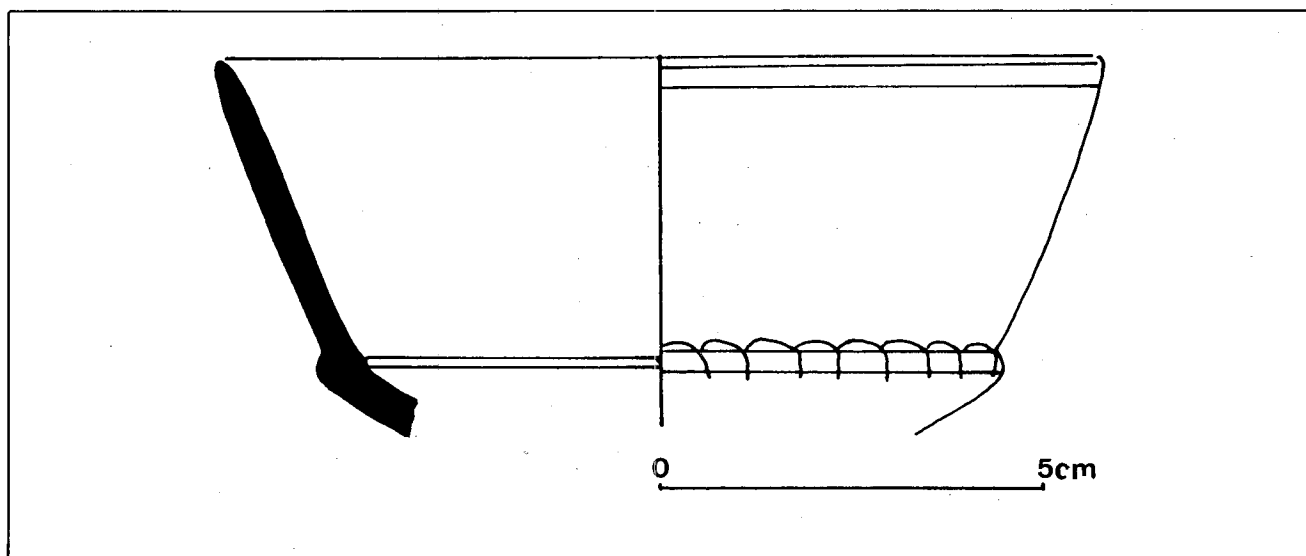
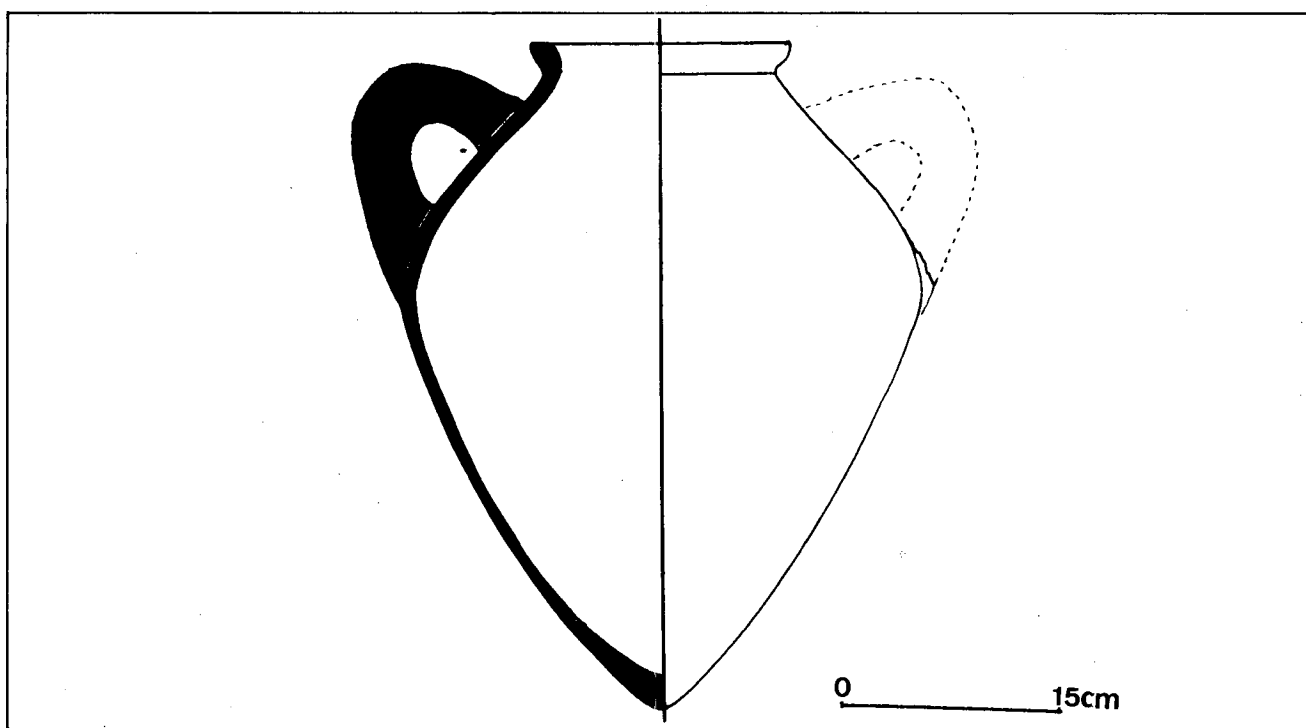

Fig. 7 - Kantharos de La Fonollera (Torroella de Montgri).

Fig. 8 - Àmfora etrusca de Cap de Creus.

i són d'esperar noves aportacions en el coneixement d'aquest tema.

A Ullastret es comproba l'associació àmfora etrusca-bucchero, amb seguretat durant la primera meitat del S. VI a.C., especialment durant el segon quart. La cala A1 data el moment final d'aparició del bucchero etrusc entre 550/540 a.C. i aquesta data sembla ser confirmada per les altres troballes d'Ullastret. Caldrà reafirmar-ho amb noves excavacions en el lloc. Pel que fa referència a les àmfors, la qüestió és diferent, ja que apareixen a tot el llarg del S. VI a.C. i algun exemplar inclús pertany a ben entrat el S. V a.C.

Probablement aquest fet està relacionat amb l'actuació com a intermediària en les relacions comercials amb els indígenes, de la colònia grega d'Empúries, cada vegada més afirmada en la seva influència en aquesta zona, que substituiria els objectes de luxe del comerç etrusc, els vasos de beure, per les pròpies produccions gregues, continuant l'arribada dels productes envasats en àmfors.

Finalment s'ha de senyalar que, a part Empúries, l'única forma de vas que apareix en bucchero nero són els kantharos, i que entre aquests, els més usuals són els no decorats.